

महाराष्ट्रातील कटक मंडळे (Maharashtra Cantonment Board)

कटक मंडळे म्हणजे काय?

- लष्करी लोक समूह व नागरी समूह यांना नागरी सुविधा पुरवण्याकरिता तसेच कल्याणकारी योजना अमलात आणण्यासाठी लष्करी कटक मंडळ ही नागरी स्वशासन संस्था निर्माण झाली.
- कटक मंडळाला छावणी मंडळ असेही म्हटले जाते.
- कटक मंडळ हे सैनिकी वास्तव्य असलेल्या प्रदेशाचा स्थानिक कारभार पाहण्यासाठी असतात.
- Cantonment** म्हणजेच कटक (सैनिक तुकड्यांचे तात्पुरते मुक्कामस्थान).
- सैनिकांना सोयीसुविधा पुरविणार्या क्षेत्रात वास्तव्य करणार्या इतर नागरी लोकांचा समावेशही यात केला जातो.

कटक मंडळाची रचना

-लोकसंख्येच्या आधारावर छावणीचे 4 प्रकार पडतात.

- प्रथम श्रेणी** : 50000 हजारांपेक्षा अधिक लोकसंख्या असणारी.
- द्वितीय श्रेणी** : ज्या छावणीची लोकसंख्या 10000 पेक्षा अधिक आहे व 50000 पेक्षा कमी
- तृतीय श्रेणी** : ज्या छावणीची लोकसंख्या 2500 पेक्षा अधिक 10000 पेक्षा कमी आहे.
- चतुर्थ श्रेणी**: ज्या छावणीची लोकसंख्या 2500 पेक्षा कमी आहे.

कटक मंडळांची स्थापना

- भारतात छावणी क्षेत्राची स्थापना 1924 च्या कॅन्टोन्मेंट ॲक्ट ने झाली.
- सध्या छावणी मंडळाचा कारभार कटक अधिनियम 2006 नुसार चालतो. हा अधिनियम संपूर्ण भारतासाठी लागू आहे.
- छावणी मंडळाची स्थापना केंद्र सरकारकडून केली जाते.
- भारतामध्ये एकूण **66** छावणी मंडळे आहेत. सर्वाधिक छावणी मंडळे मध्यप्रदेशमध्ये **13**, असून महाराष्ट्रात **7** छावणी मंडळे आहेत.
- भारताच्या संरक्षण खात्याकडून छावणी क्षेत्राचे नियमन केले जाते. सैनिकी प्रशासनाचा एक भाग म्हणून छावणी कार्य करते. ती स्वायत्त असते. तिला एक सामान्य मुद्रा असते. तिला स्वतःची मालमत्ता प्राप्त करता येते तसेच तिची विल्हेवाटही लावता येते

महाराष्ट्रातील कटक मंडळे

खालील तक्त्यामध्ये महाराष्ट्रातील छावणी मंडळाची माहिती देण्यात आलेली आहे:

No.	ठिकाण	इतर माहिती
1	औरंगाबाद	औरंगाबाद कॅन्टोन्मेंट बोर्डाची स्थापना 1890 मध्ये छावणी क्षेत्रासाठी संरक्षण मंत्रालयाच्या अंतर्गत असलेली नगरपालिका संस्था आहे. कॅन्टोन्मेंट बोर्ड हे विशेष स्थानिक स्वराज्य संस्था आहेत ज्या भारतातील छावणी प्रशासनासाठी तयार केल्या आहेत.

		या संस्थांचा भारतातील लष्करी प्रशासनाशी निगडित ऐतिहासिक भूतकाळ आहे.
2	कामठी (नागपूर)	कामठी कॅन्टोन्मेंट बोर्ड स्थापना 1821 मध्ये झाली जेव्हा ब्रिटीशांनी कन्हानच्या काठावर लष्करी छावणी स्थापन केली. कामठी त्याच्या आकारासाठी पूर्वी कॅम्प-टी असे नाव देण्यात आले होते. हे शहर झपाट्याने व्यापाराचे केंद्र बनले, परंतु 19व्या शतकाच्या उत्तरार्धात रेल्वेच्या आगमनाने व्यापार कमी झाला.
3	अहमदनगर	कॅन्टोन्मेंट बोर्डची स्थापना 1890 मध्ये झाली आणि 2001 नुसार एकूण लोकसंख्या 39941 होती.
4	देहू	देहूरोड ही 1958 मध्ये स्थापन झालेली श्रेणी II छावणी आहे.
5	खडकी	खडकी कॅन्टोन्मेंट हे भारतातील सर्वात जुन्या छावणीपैकी एक आहे, ज्याचे इतिहासात स्वतःचे स्थान आहे. या बोर्डची 5 नोव्हेंबर 1817 रोजी स्थापना झाली
6	पुणे कॅम्प	पुणे कॅन्टोन्मेंट बोर्ड ही भारतातील पुणे शहरातील कॅम्प कॅन्टोन्मेंट क्षेत्रासाठी प्रशासकीय संस्था आहे. या बोर्डची स्थापना 1817 साली झाली. भारत सरकारच्या छावणी कायदा, 2006 नुसार ही छावणी वर्ग I छावणी म्हणून ओळखली जात आहे.
7	देवळाली (नाशिक)	देवळाली ही 1869 मध्ये स्थापन झालेली वर्ग I छावणी आहे

सदस्य संख्या व त्यांची निवड

छावणी मंडळाची सदस्य संख्या वर्गानुसार वेळोवेळी निश्चित केली जाते. यात नियुक्त सदस्य व निर्वाचित सदस्य असतात. सध्या छावणी मंडळाची सदस्य संख्या 15 इतकी आहे.

- 1) सात सदस्य निर्वाचित
- 2) आठ सदस्य नामनिर्देशित

निर्वाचित सदस्य- 7	नामनिर्देशित सदस्य - 8
प्रौढ व गुप्त मतदानाद्वारे मतदारांकडून सात सदस्य निवडले जातात. नामनिर्देशित सदस्यांमधला लष्कराचा मुख्य अधिकारी हा मंडळाचा अध्यक्ष असतो. तर निर्वाचित सदस्यातून एकाची उपाध्यक्षपदी निवड केली जाते. नामनिर्देशित सदस्य जोपर्यंत त्या क्षेत्रात पदावर कार्यरत असतात तोपर्यंत ते मंडळावर कार्यरत असतात. निर्वाचित सदस्यांचा कार्यकाळ मात्र तीन वर्षांचा असतो.	छावणीचा मुख्य लष्करी अधिकारी-1 जिल्हाधिकार्याकडून नामनिर्देशित प्रथम वर्ग दंडाधिकारी-1 छावणीचा आरोग्य अधिकारी-1 छावणीचा कार्यकारी अभियंता-1 मुख्य लष्करी अधिकार्याकडून नामनिर्देशित-4 सदस्य

कॅन्टोन्मेंट बोर्डची कार्ये

1. नागरी क्षेत्राला पाणीपुरवठा
2. नागरी आणि सशस्त्र दलांसाठी स्वच्छता आणि आरोग्य सेवा,
3. रस्त्यांची देखभाल आणि विकास,
4. संरक्षण जमिनीचे व्यवस्थापन (जुने अनुदान/लीज्ड/फ्रीहोल्ड/खाजगी)
 - उत्परिवर्तन आणि हस्तांतरण,
 - जुन्या अनुदान मालमत्तांचे फ्री होल्डमध्ये रूपांतर,
 - दुरुस्ती आणि पुनर्बांधणीसाठी इमारत योजनांना मंजुरी,
 - संरक्षण भूमीशी संबंधित कोणत्याही खटल्याचा सामना करणे.
 - सरकारी जमिनीवरील अतिक्रमण रोखणे आणि हटवणे.
5. शिक्षण: शाळा चालवा आणि छावणी क्षेत्रातील शाळांना नागरी सुविधा देणे. औरंगाबाद कॅन्टोन्मेंट बोर्ड एकही शाळा चालवत नाही.
6. सार्वजनिक सुधारणा कामे:
 - बागांचा विकास आणि देखभाल
 - वृक्ष लागवड
 - कल्हर्ट आणि ड्रेनेज लाईनचा विकास आणि देखभाल
 - नागरी संरक्षण सेवांची स्थापना आणि देखभाल
7. 1945 नुसार कॅन्टोन्मेंट बोर्डच्या निवडणुका घेणे.
8. जन्म आणि मृत्यूची नोंदणी.
9. नगर नियोजन.
10. व्यापार आणि बाजारपेठेचे निरीक्षण करणे.
11. समूह गृहनिर्माण आणि दुकाने.
12. पथदिवे प्रदान करणे.
13. सशस्त्र दलांना संरक्षण सेवा प्रदान करणे.
14. कॅन्टोन्मेंट बोर्डच्या व्यवस्थापनाखाली संरक्षण जमीन आणि जमिनीच्या नोंदी ठेवणे.